

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**СУЧАСНИЙ УРОК З ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ НУШ
Кваліфікаційна робота**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 611 групи
Лопушняк Ольга Михайлівна

Керівник:

кандидат історичних наук,
асистент **Богачик Т.С.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ доц. Гуйванюк М.Р.*

Чернівці – 2023

Анотація

Магістерську роботу присвячено дослідженню ролі сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі, як основної форми організації освітнього середовища, де формуються ключові та предметні компетентності учнів.

На основі аналізу наукових розвідок вітчизняних дослідників, опублікованих джерел та спеціальної навчальної літератури авторка обґрунтовано довела, що особистісно зорієнтована спрямованість сучасного уроку громадянської та історичної освітньої галузі потребує використання ефективних інноваційних технологій. У роботі проаналізовано особливості моделювання уроку НУШ відповідно до модельних навчальних програм за Державним стандартом; запропоновано фрагменти демоверсій нетрадиційних уроків з громадянської та історичної освітньої галузі.

Ключові слова: сучасний урок, НУШ, громадянська та історична освітня галузь, модельні програми, інтерактивні технології.

Abstract

The master's work is devoted to the study of the role of a modern lesson in civics and historical education, as the main form of organization of the educational environment, where the key and subject competencies of students are formed.

On the basis of the analysis of scientific investigations of domestic researchers, published sources and special educational literature, the author reasonably proved that

the personally centered orientation of the modern lesson in the civic and historical education field requires the use of effective innovative technologies. Fragments of demo versions of non-traditional lessons of civics and historical education are offered.

Key words: *modern lesson, NUS, civic and historical educational field, model programs, interactive technologies.*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

(підпис)

О.М.Лопушняк

Зміст

ВСТУП.....6-10

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА» В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА
ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**

1.1. Теоретико-методологічні аспекти дефініцій «громадянська та історична освітня галузь», «модельна програма», «сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі».....**11-19**

1.2. Методологічні основи навчання громадянської та історичної освітньої галузі.....**20-27**

**РОЗДІЛ 2. УРОК ЯК ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО
СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**

2.1. Роль сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів.....**28-33**

2.2. Особливості моделювання уроку з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ відповідно до модельних програм за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти.....**33-38**

**РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ УРОК З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ УСПІШНОГО
НАВЧАННЯ**

3.1. Інтерактивні методи, технології, прийоми навчання на уроках громадянської та історичної освітньої галузі.....**39-44**

3.2. Нетрадиційні сучасні уроки з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ.....	43-47
ВИСНОВКИ.....	48-51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52-60

Актуальність теми дослідження. Модернізація змісту української освіти та Концепція «Нова українська школа» актуалізують увагу до формування знань з основ історичної науки. Переосмислення стратегії навчання з громадянської та історичної освітньої галузі у контексті Нової української школи спонукають повному поглянути на підходи до методики навчання вітчизняної шкільної історичної науки. Оскільки основною формою організації освітнього процесу з громадянської та історичної освітньої галузі є урок, то важливо окреслити його роль у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів, необхідних для формування особистості школяра в сучасних умовах [28; 20, с. 17].

Водночас сьогодення висуває нові вимоги до уроку з громадянської та історичної освітньої галузі, в основі реалізації якого має бути відповідно до НУШ компетентнісний, діяльнісний та інтегрований підходи. У цьому контексті учителю Нової української школи важливо опанувати навички моделювання, проектування, конструювання уроку, що, відповідно, забезпечить засвоєння школярем знань, умінь і навичок, визначених Державним стандартом базової середньої освіти [18].

Однак без інтегрованого поєднання традиційного та інтерактивного навчання з громадянської та історичної освітньої галузі. що супроводжується з боку учителя творчим підходом до конструювання сучасного уроку, неможливо повною мірою реалізувати компетентнісний потенціал та вимоги до обов'язкового навчання учнів. Це, своєю чергою, актуалізує необхідність розгляду технологій та методів успішного навчання на сучасному уроці з громадянської та історичної освітньої галузі.

Варто зауважити, що окремі аспекти означеної вище проблематики стали предметом дослідження вітчизняних науковців та провідних педагогів-практиків. Проте, на сьогодні відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці, які б розглядали вимоги до сучасного уроку громадянської та історичної освітньої галузі крізь призму реалізації Концепції Нової української школи, навчальних програм для учнів базової і повної загальної середньої освіти за Держаним стандартом.

Отже, дослідження новітніх підходів до організації та проведення сучасного уроку громадянської та історичної освітньої галузі має актуальну затребуваність, оскільки відповідно до сучасної нормативно-правової бази у галузі освіти суттєво оновлено його методологічні і концептуальні засади. Це і зумовило вибір теми дослідження «Сучасний урок з громадянської та історичної галузі в контексті НУШ».

Вивчення вищеозначених аспектів дослідження має практико-зорієнтовану спрямованість для методики викладання шкільного курсу з громадянської та історичної освітньої галузі, оскільки допоможе у проектуванні та моделюванні традиційних та нетрадиційних уроків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі історії України Чернівецького національного національного університету імені Юрія Федьковича і є складовою частиною науково-дослідної програми «Актуальні питання історії соціально-економічного, суспільно-політичного та національно-культурного життя України».

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – охарактеризувати формат сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі як основної форми організації освітнього середовища для розвитку ключових та предметних компетентностей школярів.

Означена мета потребує вирішення наступних **завдань дослідження:**

- окреслити теоретико-методологічні засади сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі крізь призму сучасної нормативно-правової бази;
- розглянути методологічні основи навчання на уроці з громадянської та історичної освітньої галузі;
- здійснити загальний системний аналіз ролі сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів;
- проаналізувати особливості моделювання уроку з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ відповідно до модельних програм за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти;
- обґрунтувати необхідність та важливість урізноманітнення інтерактивними технологіями навчання уроків громадянської та історичної освітньої галузі;
- охарактеризувати основні типи нетрадиційних сучасних уроків з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ.

Об'єкт дослідження – шкільний курс громадянської та історичної освітньої галузі.

Предмет дослідження – урок з громадянської та історичної освітньої галузі Нової української школи.

Окреслені мета і завдання обґрунтували вибір симбіозу наступних **методів дослідження: загальнонаукові** (вивчення та аналіз наукової літератури, нормативно-правової бази; діалектичний аналіз, узагальнення, систематизація, індуктивний метод, дедуктивний метод) для конкретизації теоретико-методологічних засад дослідження, його категоріального апарату, з'ясування ступеня наукового розроблення обраної проблеми, інтерпретації отриманих фактологічних даних; **історичні** (парадигмальний метод) для характеристики

сучасного уроку у шкільному курсі історії, обґрунтування доцільності застосування на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі інтерактивних технологій та методів; *емпіричні* (прогностичний метод) для вивчення й узагальнення сформованого практичного досвіду щодо ролі сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів.

Джерельну базу дослідження складають:

- *сучасні нормативні документи*, що регламентують концептуальні засади викладання курсу громадянської та історичної освітньої галузі, зокрема, Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту»; Постанова Кабінету Міністрів від 23 листопада 2011 року «Про Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти», який включав серед послідовно взаємозв'язаних відповідних освітніх галузей освітню галузь «Суспільствознавство»; Постанова Кабінету Міністрів від 30 вересня 2020 року «Про Державний стандарт базової середньої освіти», за яким введено освітню галузь «Громадянська та історична»;

- *праці вітчизняних дослідників у галузі освіти*: К. Баханова, К. Дмитренко, Ф. Левітаса, В. Мисана, О. Пометун, Л. Пироженко, Г. Фреймана, В. Шарко, та ін.;

– **матеріали сучасних фахових видань**: «Історія в школах України», «Історія в школі», «Історія України», «Історія та правознавство» та ін.;

– **Інтернет-джерела**: офіційні сайти Міністерства освіти і науки України, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

– конкретизовано теоретичні засади дослідження, його категоріальний апарат: «громадянська та історична освітня галузь», «модельна програма», «сучасний урок з громадянської та історичної освітньої діяльності»;

– проаналізовано особливості моделювання сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ відповідно до модельних програм, укладених відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти;

– обґрунтовано необхідність застосування інтерактивних технологій навчання на уроках громадянської та історичної освітньої галузі, як мотивуючих засобів освітнього процесу;

– здійснено спроби укладання фрагментів демоверсій нетрадиційних уроків з громадянської та історичної освітньої галузі.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 23 листопада 2011р. по 30 вересня 2020 року.

Нижня хронологічна межа – 23 листопада 2011 року – обумовлена датою затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, за яким включено освітню галузь «Суспільствознавство».

Верхня хронологічна межа – 30 вересня 2020 року – затвердження Державного стандарту базової середньої освіти, у якому уведено освітню галузь «Громадянська та історична».

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Висновки та узагальнення з проблематики дослідження можуть стати практичним підґрунтям для подальших досліджень з методики викладання історії, укладання практичних рекомендацій та порад, а також підручників та посібників, розробки лекційних курсів з методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі НУШ.

Структура та обсяг дослідження. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (82 найменування).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ КОМПОНЕНТІВ КОНЦЕПЦІЇ «НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА» В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

1.1. Теоретико-методологічні аспекти дефініцій «громадянська та історична освітня галузь», «модельна програма», «сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі»

Концепція Нової української школи, якою окреслено пріоритетні вектори еволюційного розвитку української системи освіти, не тільки суттєво модернізувала завдання шкільної історичної освіти, а уніфікувала їх відповідно до європейських стандартів. Це, безперечно, видозмінило змістові лінії Державного стандарту базової середньої освіти означеної освітньої галузі [28].

Зважаючи на основну мету системи освіти, визначеної Законом України «Про освіту», шкільна історична освіта разом з іншими складовими освітньої галузі має сприяти всебічному розвитку особистості кожного школяра. а також формуванню цінностей і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації у життєвому соціумі [59].

Розвиток даного концепту спостерігався упродовж 2011-2022 рр. у нормативно-правовій базі української освіти, що завершився включенням громадянської освіти до стандартів та освітніх програм. Зокрема, уперше трактування змісту дефініції «громадянська компетентність» як здатності учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки, подано у Державному стандарті повної і загальної середньої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. [17].

Підкреслимо, що викладання предметів шкільної історичної освіти здійснювалося на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, а до переліку ключових компетентностей уведено громадянську компетентність. Разом з тим суспільствознавча та історична компетентності стали складовими предметними компетентностями.

Відповідно запропоновані нововведення, викладені в освітніх програмах за Державним стандартом 2011 року, забезпечували реалізацію змісту семи освітніх галузей, зокрема і «Суспільствознавства», що складалося з історичного та суспільствознавчого компонентів. Укладені змістові лінії «людина - людина, людина - суспільство, людина - влада, людина - світ уявлень та ідей, людина - простір, людина - природа, людина - світ речей» передбачали тематичне та поглиблене вивчення і синхронне викладання взаємопов'язаних курсів історії України та всесвітньої історії, які поєднанувалися за оглядовим, тематичним та поглибленим принципом [17]. Водночас суспільствознавчий компонент історичної освітньої галузі Державного стандарту окреслював вимоги щодо вмій пояснювати ключові поняття, що розкривали змістове наповнення дефініцій «демократія», «громадянське суспільство».

Такі зміни у змісті освітніх програм 2011 року, що слугували певними стратегічними освітніми викликами для шкільної історичної освіти, водночас надали можливості учителям історії самостійно конструювати урок, вибудовувати власний його алгоритм та визначати відповідні навчальні цілі, акцентувати увагу на визначені змістові лінії [20, с.42].

Унесені зміни до Постанови Кабінету Міністрів України від 07 серпня 2013 року № 538 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» затвердили концептуальні засади особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів в освітньому процесі, що реалізуються у всіх освітніх галузях, зокрема і у галузі «Суспільствознавство» та відображалися у складових змісту базової і повної загальної середньої освіти [56].

Громадянська та історична освітня галузь з'явилася у новому Державному стандарті базової загальної середньої освіти, затвердженому 30 вересня 2020 року відповідною постановою Кабінету Міністрів. Серед переліку пропонованих дев'яти освітніх галузей вона стала логічним продовженням вже функціонуючої шкільної історичної освіти [19].

Таким чином, зміст сучасної шкільної історичної освіти, що охоплював усі суспільствознавчі та громадянознавчі курси історії України, які вивчалися у закладах загальної середньої освіти упродовж 2011-2020 рр. зазнав істотного реформування в умовах модернізації системи освіти у цілому. Разом з тим, з'явилася нова дефініція – «громадянська та історична освітня галузь», яка передбачала розвиток особистості учня шляхом ознайомлення з історичним минулим та вивченням сучасного процесу, а також взаємозв'язків між ними, та розуміння взаємодії між загальноукраїнськими і локальними процесами. Це, у свою чергу, мало сприяти формуванню активної громадянської позиції школярів [49].

Змістове наповнення означеної дефініції уже певною мірою також було визначене крізь призму громадянської освіти – Концепцією розвитку громадянської освіти в Україні (затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р.) та Державним стандартом базової середньої освіти, розробленим та затвердженим у відповідності до Закону України «Про повну загальну середню освіту» [18;27; 60].

Адже саме громадянська освіта трактувалася як освіта, що спрямована на формування та розвиток громадянських компетентностей на основі національних та загальнолюдських цінностей. Ураховуючи тенденційні прагнення української освітньої системи увійти до загальноєвропейського простору, основоположні документи відображали рекомендаційні позиції Європейського Парламенту та

Ради ЄС, якими обумовлювалися основні та ключові компетентності, що визначені обов'язковими результатами навчання здобувачів освіти [68].

Таким чином, дефініція «громадянська та історична освітня галузь» визначається як освітня галузь, яка спрямована на формування та розвиток ключових, зокрема громадянських та соціальних компетентностей на основі національних та загальнолюдських цінностей за такими концентрами: людина та природа; людина та світ матеріальних речей; людина і суспільство; людина і влада; людина і світ уявлень та ідей [19].

Отже, як важлива складова шкільної історичної освіти громадянська та історична освітня галузь передбачає вивчення відповідно до вікових особливостей учнів історії своєї малої батьківщини та родини, а також розуміння змісту основних пам'ятних подій, які стосуються кожного історичного періоду [19].

Водночас відповідно до Державних стандартів та укладених відповідно до них Типових освітніх програм базової та повної загальної середньої освіти, передбачено формування на уроках з громадянської та історичної освітньої галузі ключових та предметних компетентностей, якими повинен володіти кожен випускник кожного закладу освіти [66, с.8].

Варто зауважити, що відповідно до чинного законодавства у галузі освіти компетентність тлумачиться як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей інших особистих якостей» [59]. Зокрема, Державним стандартом окреслено перелік ключових компетентностей, якими має володіти випускник Нової української школи, серед яких визначено наступне: вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною та іноземною мовою; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук; техніки і технологій; екологічна компетентність; громадянська та соціальна компетентності тощо [19]. Зауважимо, що формування цього спектру компетентностей відбувається на уроках з предметів усіх освітніх галузей.

Отже, громадянська та історична освітня галузь, як і власне предмет історія, це не лише ціннісно-нейтральна дисципліна, а освітня галузь, яка вчить учнів критично мислити, сприяє набуттю відповідних життєвих компетенцій та ключових компетентностей.

Але водночас саме на уроках з цієї освітньої галузі школярі вчаться синхронізувати події історії України та всесвітньої історії; виокремлюють сутнісні ознаки історичного процесу чи етапу; використовують картографічну інформацію для пояснення певних відносин та за картою характеризують історичні події, факти, явища, процеси тощо. Це підводить до висновку, що громадянська та історична освітня галузь допомагає учням відтворювати різні аспекти історичної дійсності, які виступають об'єктами вивчення цього предмета [26, с.20].

Таким чином, громадянська та історична освітня галузь, окрім ключових компетентностей, сприяє формуванню предметно-історичних компетенцій учнів, таких як: хронологічних, картографічних, спеціальних, просторових, інформаційних, логічних та аксіологічних [54, с.112]. Визначений у Державному стандарті компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі обумовлює розвиток критичного мислення на уроках цієї галузі, а ключовим завданням є робота з різними джерелами інформації.

Однак для реалізації окреслених вище завдань та формування базових знань, компетентнісного потенціалу громадянської та історичної освітньої галузі, кожен педагог обирає певну орієнтовну послідовність викладу змісту навчального предмета, а також досягнення очікуваних результатів навчання учнів.

У такому випадку варто скористатися модельними програмами з освітньої галузі, які укладені відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти. Зауважимо, що уніфікований підхід до матриць модельних програм, дозволяє ознайомитися не тільки з метою та завданнями курсу, а й переліком очікуваних

результатів навчання за кожним циклом навчання, змістом програмового матеріалу з предмета або інтегрованого курсу та видів навчальної діяльності [68].

Зауважимо, що вибір модельної програми залежить від циклу навчання за Державним стандартом – адаптаційного (5-6- класи) та предметного (7-9 класи) та відповідних особливостей кожної модельної навчальної програми.

Акцентуємо, що існують наступні групи модельних програм з громадянської та історичної освітньої галузі, що співвідносяться з циклами навчання:

- Вступ до історії України та громадянської освіти.
- Інтегрований курс «Досліджуємо історію і суспільство».
- Інтегрований курс «Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти»[49].

Усі модельні програми розроблені у відповідності до Державного стандарту базової середньої освіти та мають усталену структуру, де у пояснювальній записці зазначені наскрізні уміння для усіх ключових та предметних компетентностей, ціннісні орієнтири та визначені пріоритети навчального курсу.

Проаналізуємо кожну з означених вище груп модельних програм.

Для 5 класу адаптаційного циклу загальної середньої освіти обирають модельні програми з групи «Вступ до історії України та громадянської освіти». Шостий клас опановує вивчення курсу «Історія України. Всесвітня історія» (історія стародавнього світу), а відповідно вивчатимуться у сьомому класі два окремі курси «Історія України» та «Всесвітня історія»: у 7 класі – історія середніх віків; 8-9 класи – історія нового часу [68]. У 5-6 класах адаптаційного циклу можуть заклади освіти обирати інтегрований курс «Досліджуємо історію і суспільство», а у шостому класі за цією програмою вивчається історія стародавнього світу. Відповідно у сьомому класі передбачено два окремі курси – «Історія України» та «Всесвітня історія» (історія середніх віків; історія нового часу).

Для викладання у 5-6 класах адаптаційного циклу заклади освіти можуть обирати інтегрований курс «Україна і світ: вступ до історії та громадянської

освіти», де у сьомому класі педагоги можуть або продовжити викладати цей курс як інтегрований, або перейти на лінійне викладання двох окремих курсів: історія України та Всесвітня історія, зокрема: 7 клас – історія стародавнього світу, історія середніх віків; 8-9 класи – історія нового часу у 5-6 класах адаптаційного циклу [18;49;68].

Варто підкреслити, що кількість навчальних годин на вивчення зазначених вище інтегрованих курсів кожен заклад освіти визначає самостійно, урахуваючи при цьому профільне спрямування закладу освіти та навчальне навантаження відповідно до типового навчального плану [18].

Зауважимо, що існує відмінність між модельною та навчальною програмою з цієї освітньої галузі, як і, власне, з інших дев'яти освітніх галузей. Адже кожна модельна навчальна програма з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ визначає орієнтовну послідовність програмованого змісту навчального матеріалу і окреслює очікувані результати навчання учнів. Відповідно укладена навчальна програма більш чіткіше деталізує кожен з означених позиційних норм [68].

Задля реалізації громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту НУШ у відповідності до Типової освітньої програми, різними авторськими колективами створено 16 модельних навчальних програм, які використовуються в освітньому просторі України. Проте процес розгляду та схвалення модельних продовжує тривати, особливо це стосується 7-9-их класів.

Принагідно підкреслити, що вищезазначені групи модельних навчальних програм розміщені на офіційному вебсайті Міністерства освіти і науки України, де також і містяться відповідні накази Міністерства про розроблення інших концептуальних засад реформування історичної освіти, та офіційному вебсайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» [50].

Оскільки всі модельні навчальні програми з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ є авторськими, то їхні підходи втілено в авторських

підручниках та додаткових навчально-методичних матеріалах, до яких відкрито вільний доступ на згаданому вище сайті Інституту модернізації змісту освіти.

Безперечно зреалізувати поставлене Концепцією НУШ пріоритетне завдання щодо формування особистісних якостей та компетентностей здобувачів освіти засобами викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі є одним з найважливіших завдань сучасної української школи та шкільної історичної освіти загалом.

У цьому контексті важлива роль належить уроку – основній формі організації навчання, у ході якої не тільки передаються знання, а й формується активна життєва позиція, виробляються якості, необхідні для повноцінного засвоєння різних соціальних ролей [37, с. 17].

Варто підкреслити, що проблематика сучасного уроку з історії, його загальні теоретичні положення та підходи у контексті НУШ розглядалися у наукових розвідках Н. Бібік [4], К. Баханова [2; 3], О. Пометун [53], О. Желіби [22], Ф. Левітаса [32], В. Мисана [37], С. Терно [72] та ін. Фактично усі дослідники одностайні у своїх висновках, що сучасний урок з історії, громадянської та історичної освітньої галузі має бути навчальним діалогом учителя з учнем. Отже, вони підтверджують відомий постулат В.О.Сухомлинського, який ще у 1970-их роках висловив майже аксіомічне тоді твердження [70].

Проте відповідно до оновлених підходів до освітнього процесу загалом, і уроку, як форми взаємодії учителя та учнів зокрема, важливо урахувати сучасні підходи, визначені Концепцією Нової української школи до цього навчального діалогу учителя з учнем задля того, щоб він був якісним та ефективним.

З огляду на вищезазначене, постає дещо оновлене трактування дефініції «сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі». Адже урок буде цікавим тоді, коли він буде сучасним у найширшому розумінні цього слова. Поділяємо думки вітчизняних науковців, що сучасним уроком можна назвати зовсім новий у повному сенсі розуміння урок, який не втрачає зв'язку з минулим,

актуальний сьогодні. Сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі повинен цікавити учня, бути орієнтованим на забезпечення його природних пізнавальних потреб з одного боку, та водночас не тільки стимулювати нові пізнавальні інтереси, а й поглиблювати їх [51, с.142].

Для ефективної результативності кожного уроку важливо передбачити усі концептуальні підходи, визначені НУШ, вибираючи при цьому такі засоби й методичні прийоми, технології для кожної його макро- та мікроструктурної частини, які б навчали критично мислити, обмінюватися думками, поглядами тощо. Зрештою, це створення продуктивного комунікативного забезпечення освітнього процесу на засадах педагогіки партнерства, за якого учитель та учень виступають рівноправними суб'єктами освітнього процесу. Окрім того, сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі повинен стати продуктивною формою навчання, під час якої на засадах критичного мислення учні під керівництвом учителя навчаються аналізувати, критично відноситися до джерел інформації, роблять власні висновки [5, с.4].

Безперечно, для сучасного уроку громадянської та історичної освітньої галузі важливим є і забезпечення високого науково-теоретичного рівня викладання, що відповідає сучасному стану історичної та педагогічної науки, передового педагогічного досвіду [38, с. 39].

Підсумовуючи викладене щодо теоретико-методологічних аспектів дефініцій «громадянська та історична освітня галузь», «модельна програма», «сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі», можна зробити висновок, що громадянська та історична освітня галузь – це освітня галузь, на предметах якої учні вчать критично мислити, набувають відповідних життєвих компетенцій та ключових і предметно-історичних компетентностей, потенціал якої на сучасному уроці підтримується укладеними відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти модельними програмами.

1.2. Методологічні основи навчання громадянської та історичної освітньої галузі.

Навчання громадянської та історичної освітньої галузі розпочинається з пропедевтичного навчального курсу громадянської та історичної освітньої галузі у п'ятому класі та формує основи для вивчення історії у предметному циклі 7-9 класів. Підкреслимо, що викладання предметів освітньої галузі упродовж 2011-2022 рр. здійснювалося закладеними ще Державним стандартом 2011 року концептами, базованими на засадах особистісно зорієнтованого, інтегрованого, компетентнісного і діяльнісного підходів.

Реалізація змісту освітньої діяльності учнів здійснювалася за лінійно-тематичним принципом. Окрім того учителю громадянської та історичної освітньої галузі була надана можливість здійснювати самостійне планування навчальної роботи на уроці та акцентувати на певних навчальних цілях, змістових лініях [58, с.34].

Ці методологічні основи упродовж 2011-2022 рр. не зазнали суттєвих змін, а тільки удосконалювалися відповідним нормативно-правовим забезпеченням – Державними стандартами.

Методологічна перебудова освітнього процесу відповідно до Концепції НУШ, що з 2018 р. успішно почала упроваджуватися в освітній простір, поставила акценти на особистісно орієнтованому, компетентнісному, діяльнісному та інтегрованому підходах і для громадянської та історичної освітньої галузі, використання яких створює для учня можливість стати активним учасником навчання, а не залишатися пасивним сприймачем інформації [58, с.34].

Характерною особливістю пропедевтичного курсу громадянської та історичної освітньої галузі адаптаційного циклу у 5-6 класах є формування за допомогою адаптованих до віку учнів коротких характеристик суспільних інституцій у їх розвитку та найбільш значущих для людства, українського суспільства, територіальної громади історичних процесів та постатей.

Відповідно до засад Державного стандарту базової середньої освіти, діяльнісний підхід – це спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості учня, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів; успішну адаптацію школяра у соціумі, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти [19].

Пріоритетною складовою освітнього процесу на уроках громадянської та історичної освітньої галузі в контексті діялісного підходу до навчання є мотивація, яка вибудовується через зацікавленість та інтерес до навчання. Тому важливо на кожному уроці надавати можливість учням не просто ставити запитання, а навчати працювати у групах, знаходячи на них відповіді. Ефективно діялісний підхід реалізується і шляхом проведення різноманітних навчально-дидактичних ігор на уроках [32, с.26].

Компетентнісний підхід трактується як спрямованість освітнього процесу на формування та розвиток ключових і предметних компетентностей кожного учня. Загальним результатом такого процесу має стати формування загальної компетентності, яка акумулює знання, уміння, ставлення, досвід діяльності й поведінкові моделі. На думку провідних науковців, саме компетентнісний підхід покликаний подолати прірву між освітою і вимогами життя [52, с.12].

Працюючи над структурою кожного уроку, важливо пам'ятати про 10 ключових компетентностей НУШ, які повинні бути в основі пропонованих компетентнісно орієнтованих завдань. Підкреслимо, що компетентнісно орієнтовані завдання вирізняються передусім тим, що передбачають на уроках громадянської та історичної освітньої галузі пошукову діяльність учнів, реалізацію способів самостійної, парної, групової дослідницької діяльності, створення умов для формування та розвитку предметних і ключових компетентностей[6,с.123;23,с.15].

У контексті історії як навчального предмета, власне історична свідомість, яка формується та розвивається у матриці відтворення минулої та сучасної

соціальної дійсності, сприяє розвитку історичних компетенцій, тобто усвідомлення школярами часу, простору, дійсності, історичності, розуміння тяглості історичного процесу, тощо [24, с. 20]. Тому основними загально-навчальними уміннями і навичками на уроках історії та предметів громадянської і історичної освітньої галузі повинні бути розумові та мовленнєві уміння і навички.

Компетентнісний підхід тісно пов'язаний із такими підходами до навчання на сучасному уроці історії та предметів громадянської і історичної освітньої галузі, як особистісно орієнтований та діяльнісний. Щодо останньої позиції, то зауважимо, що засвоєння знань, формування умінь і навичок можливі тільки в діяльності, тобто в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій. Безперечно, методологічною основою навчання на сучасному уроці цієї освітньої галузі має стати зорієнтування на реалізацію компетентнісного підходу в навчанні, який у свою чергу, має вирішувати ряд завдань, серед яких: підвищення рівня мотивації учнів; використання суб'єктивного досвіду набутого учнями; ефективне та творче застосування набутих знань та досвіду на практиці; формування в учнів навичок отримувати, осмислювати та використовувати інформацію з різних джерел тощо[47,с.23;54,с.145].

За класичного підходу до навчання сценарій уроку з історії, громадянської та історичної освітньої галузі орієнтовно має таку макроструктуру: повідомлення нової теми, пояснення нового матеріалу, рефлексія. За компетентнісного навчання алгоритм освітньої діяльності на уроці буде дещо іншим: створення проблемної ситуації, пошук відповіді на проблемне запитання під час пояснення нового матеріалу, що базується на діяльнісному підході, рефлексія.

Розглянемо, який вигляд має компетентнісне навчання на прикладі викладання теми «Лічба часу в історії Стародавнього світу» у 6 класі за підручником І.Я.Щупака, І.О.Піскарьової, О.В.Бурлаки «Всесвітня історія.Історія

України» [80, с.12]. Сучасний урок має розпочинатися з проблемного питання або проблемної ситуації. Наприклад, учитель показує учням пісочний годинник та пропонує їм проблемне завдання уважно розглянути цього годинника і ставить проблемне запитання: «Які поняття у ньому закодовано?» Це – проблемна ситуація та проблемне питання. Учні зі свого боку висловлюють припущення (гіпотези), називаючи еру та століття, рік. Після чого учитель пропонує учням створити свою стрічку часу, після чого продовжується робота з підручником.

Таким чином, порівнюючи компетентнісний підхід з традиційним, варто підкреслювати про зміну акцентів з визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки і досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики. За такого підходу пріоритетом є не предмет, якому навчаємо, а особистість школяра [52, с.17].

Тому важливо на уроках громадянської та історичної освітньої галузі практикувати завдання, які передбачають роботу з історичними джерелами, що розміщені у всіх підручниках НУШ. Саме вони вони допомагають учням не тільки краще зрозуміти документ, а «вдивитися» в епоху, «відчути її», що дасть можливість давати загальну компетентісну характеристику цілим епохам, явищам, подіям тощо. Водночас необхідно використовувати активні та інтерактивні методи і технології, які долучатимуть учнів до активної пізнавальної та дослідницької діяльності та формуватимуть цілий спектр компетентностей школярів [52, с.48].

Необхідним для кожного уроку історії та громадянської і історичної освітньої діяльності є інтегрований підхід, що передбачає органічне поєднання на одному уроці інформацій, відомостей, що стосується однієї теми, з інших навчальних предметів. Безперечно, таке інформаційне збагачення розвиватиме

сприймання, мислення учнів та дозволить з різних сторін розглянути якусь історичну подію, явище поняття тощо [16, с.3].

Інтегрований підхід на сучасному уроці допомагає учителю поєднувати можливість різних навчальних предметів інших освітніх галузей для створення цілісної картини про історичні події, особистості тощо, адже інтеграція – це процес зближення і взаємопроникнення, який повинен вивести учня на розуміння єдиної наукової картини світу. Водночас інтеграція слугує джерелом знаходження нових фактів, які підтверджують або поглиблюють певні висновки, спостереження учнів з різних предметів.

Ефективним засобом формування інтеграційних умінь і навичок можуть виступати і різноманітні міжпредметні зв'язки з літературою, географією, математикою, живописом, музикою тощо, що являють собою короткі принагідні вкраплення на урок громадянської та історичної освітньої галузі відомостей, матеріалів, джерел, які допоможуть яскравіше уявити, сприйняти ті чи інші явища, поняття тощо. Засобами інтеграційного підходу забезпечується особистісно зорієнтований підхід, тому учень сам у змозі обирати такі своєрідні «опорні» знання з інших, інколи навіть суміжних предметів [16, с.4].

Варто зауважити, що інтеграція може бути повною або частковою. Щодо останньої, то вона залежить від теми уроку та рівня підготовки учнів, і відповідно різниться за змістом залучення матеріалу з інших, дотичних предметів, або ж залежить від способу пізнавальної діяльності (спостереження, мислення, мовлення).

Інтегрований підхід на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі застосовується доволі часто, але найбільш яскраво це можна побачити у темах уроків з історії культури. Приміром, на уроці вивчення нового матеріалу, або на уроці закріплення вивченого з теми «Культура України у другій половині XVIII ст.» на сучасному уроці у 5 класі НУШ за підручником та

модельною навчальною програмою «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (Гісем О.В., Мартинюк О.О.) [43], або ж у 8 класі історії України за підручником та модельною навчальною програмою «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 2) для закладів загальної середньої освіти (автори: Власова Н.С., Желіба О.В., Кронгауз В.О., Секиринський Д.О., Щупак І. Я.) [45], учитель може запропонувати переглянути сторінки розділу й пригадати архітектурні пам'ятки козацької доби. Принагідним для активізації навчально-пізнавальної активності школярів стане проблемне запитання: Чи доводилося вам бачити на власні очі козацький храм? Як ці споруди утверджували думку про велич козацької держави?

Чітко прослідкуватиметься інтеграція на згаданих вище уроках з літературою, коли запропонувати учням пояснити прислів'я на козацьку тематику, або ж з українською мовою, коли учні виконуватимуть завдання щодо групування слів в кілька речень, або ж дібрати якнайбільше прикметників, якими можна охарактеризувати українського козака [9, с. 132].

Окрім того, методологічною основою навчання громадянської та історичної освітньої галузі виступають і принципи активного навчання та критичного мислення. На відміну від традиційного комунікативного процесу на сучасному уроці, де основою навчання є монолог учителя, важливо застосовувати багатосторонню комунікацію, де учень виступає активним учасником освітнього процесу, а взаємодію між учителем та учнем за таких умов можна назвати паритетною. Активне навчання допомагає учневі одержати знання не у готовому вигляді від педагога, а у процесі власної активності. У цьому випадку учитель замість прямої передачі знань забезпечує доступ учнів до неї, застосовуючи відповідні методи, прийоми, технології навчання, а також розробляючи відповідні завдання. У цьому контексті важливою буде мотивація учнів до активностей в освітньому процесі [67, с. 22-23].

Вітчизняні науковці О. Пометун [52], С. Терно [72;73] та ін. підкреслюють також, що в основі методології навчання громадянської та історичної освітньої галузі лежить критичне мислення, що виступає пріоритетом мотивації пересічного учня до самостійної думки. Погоджуємося з трактуванням цієї дефініції О.Є. Дмитрієвою, яка зазначає, що це здатність учня чітко виділяти проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити і проаналізувати інформацію; логічно побудувати свої думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно [21, с. 30].

Стимулюють та мотивують до критичного мислення на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі запитання з боку учителя, зокрема навіть рівні запитань. Зазначимо, що високі рівні критичного мислення підтримують питання більш високих рівнів, які на відміну від простих питань, що стосуються деталей, фактів тощо, потребують відповіді про більш складні ідеї (взаємозв'язки між поняттями, причинами, наслідками тощо) [67, с. 25]. Питання високого рівня – це питання про те, яким чином тощо, тобто ті питання, які спонукають учня аналітично та критично мислити.

З огляду на означене вище твердження, для учителя важливо ставити вірно проблемні запитання, бо, власне, критичне мислення починається з постановки питання, визначення проблеми, аналізу інформації, спільного або самостійного пошуку шляхів розв'язання проблеми, що супроводжується поетапними висновками, які дають можливість зважено та обґрунтовано дати відповідь на загальне проблемне питання [57, с. 13].

Безперечно, застосування основних технологій критичного мислення у контексті діяльнісного, компетентісного та інтегрованого підходів створить необхідні умови для паритетної співпраці учня та учителя, сприятиме розвитку історичної свідомості, посиленню мотивації до навчання та розширенню можливостей реалізації творчого потенціалу основних суб'єктів освітнього процесу – учнів.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що методологічну основу навчання на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі складають особистісно зорієнтований, компетентнісний, діяльнісний та інтегрований підходи, які супроводжуються активним комунікативним процесом між учнем та учителем та заохоченням до критичного мислення.

РОЗДІЛ 2. УРОК ЯК ОСНОВНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Роль сучасного уроку з громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні ключових та предметних компетентностей школярів

Умови сьогодення виставляють вимоги у контексті розвитку національної історії щодо глобальної мети шкільної історичної освіти, яка має відійти від традиційного переказу інформації (що час від часу «старіє», втрачає «істинність», «правдивість» залежно від кон'юнктури) до засвоєння навичок та вмінь, необхідних для саморозвитку особистості, її соціальної адаптації на основі вільного вибору учнем пріоритетів та стандартів життя (із дотриманням гуманістичних правових засад). Безперечно, не менш значущими і серйозними постають глобальні виклики щодо традиційної спрямованості сучасного уроку на засвоєння й узагальнення готових знань. Тому, пріоритетні позиції на сучасному уроці починають займати інтелектуальна гнучкість, винахідливість та індивідуальний стиль мислення [67, с.4].

Таким чином, сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі має сформувати певний набір компетентностей та наскрізних умінь. Варто зауважити, що серед них вагомими є громадянські та соціальні компетентності, які тісно пов'язані з ідеями демократії та справедливості. Разом із тим, означена освітня галузь готує до дорослого життя, розвиваючи життєву компетентність.

Формування громадянської та соціальної компетентностей, як ключових компетентностей школярів, на уроках громадянської та історичної освітньої галузі можливо здійснити шляхом включення до практичної діяльності таких видів роботи, як: проектна діяльність, робота в малих групах, рольові та дидактичні ігри, дискусії та дебати [14, с.25].

Розглянемо для прикладу окремі з них, які варто практикувати у повсякденній практичній діяльності. Приміром, вивчаючи тему «Перше українське королівство» за підручником Власова В.С., Данилевської О.М. «Вступ до історії України: Підручник для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів» [9, с. 62-64]. учитель може запропонувати після опрацювання тексту підручника поділитися на три групи для роботи з датами та подіями. Для розвитку ключових компетентностей можна дати наступні проблемні запитання: Скільки років було Данилові Романовичу під час битви на річці Калці, у якій він брав участь, якщо з літопису відомо, що, коли загинув його батько у 1205 році, князеві було 4 роки ? Полічіть, скільки років було князеві, коли він здійснив подорож до Орди у 1245 році ? [9, с. 64].

Як варіант, до цієї ж теми можна запропонувати міні-навчальний проект за джерелом, поданим у шкільному підручнику про подорож князя Данила в Орду. Також ефективним може бути рольова гра-зустріч князя з ханом Батиєм тощо. Отже, пояснюючи причини та значення зустрічі князя Данила з Батиєм, застосовуючи такі поняття, як: Золота Орда, ясир, ярлик тощо, учень вчиться описувати елементи тодішньої історичної ситуації, характеризувати історичну постать князя Данила тощо, що допомагають повною мірою змалювати події середини XIII ст. Отже, розвивається така ключова компетентність, як вміння доступно й переконливо висловлювати власну думку, наводити приклади після прочитаного тексту тощо. Водночас, учень за таких умов не буде стороннім пасивним спостерігачем, а активно працюватиме.

Безперечно, організація такого виду навчальної діяльності на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі організовується як особистісно-орієнтована з урахуванням здібностей, потреб, інтересів учнів забезпечує реалізацію принципу дитино центризму [26,с.92].

Варто зауважити, що організовуючи такі форми роботи на уроці, учителю необхідно

пам'ятати про те, що відповідно до теорії компетентності важливою потребою для кожного учня стає прагнення майстерності, адже чим більше, навчальне завдання дозволяє дитині почуватися компетентною та ефективною, тим вищою у неї буде внутрішня мотивація до навчальної діяльності [62, с.2]. Для

посилення формування громадянської та соціальної компетентності учнів на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі у 5-6-х класах та уроках історії у 8-11-х класів важливо посилити акцент на громадянознавчий зміст навчального матеріалу. Безперечно, ефективність результату залежатиме від визначення ключових запитань, а також підібраних збалансованих методів, прийомів та технологій. Розглянемо

приклад визначення завдань уроку з елементами громадянознавчого змісту з теми «Національно-визвольний рух в Україні у другій половині ХХст.» за Типовою освітньою програмою Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та за підручником О.В. Гісем «Історія України (профільний рівень)» для 11 класу. Для вивчення нового матеріалу можна створити проблемну ситуацію, щоби учнів налаштувати на засвоєння даної теми. Тому, як варіант можна запропонувати учням пригадати:

- Як відбувалося протистояння радянській владі в Україні у перші післявоєнні роки?
- Якими були цілі учасників українського національно-визвольного руху?
- Які вимоги висувалися у відкритому листі українських політичних в'язнів до ООН?
- Пригадайте з вивченого на уроках української літератури матеріалу, хто такі «шістдесятники»?

У якості ключових питань після опрацювання навчального матеріалу можна запропонувати наступні питання і завдання: Наведіть факти з вивченого, що

підтверджують або спростовують думку, що незважаючи на репресії та переслідування радянської влади, український національно-визвольний рух існував і розвивався. Як ви вважаєте, чи впливала на розвиток національної свідомості українців діяльність «шістдесятників»? [12, с. 55-59].

Після такого уроку учні зможуть не тільки розуміти завдання національно-визвольного руху в Україні у другій половині ХХ ст., пояснюватимуть причини зародження дисидентського руху, а й набудуть такі складові громадянської компетентності як: висловлювати власне ставлення до цінностей, яких прагнули дисиденти, порівнювати їх із сучасними цінностями українського суспільства.

Плануючи такий алгоритм роботи з учнями 11 класу учителю необхідно орієнтуватися на розвиток критичного мислення учнів, їхні вміння та навички роботи з джерелами, які вміщені у підручнику, а також рівень вміння працювати самостійно з додатковими джерелами.

Значну роль відіграє сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні предметно-історичних компетенцій учнів. Найперше йдеться про хронологічну компетентність, яка передбачає: розгляд суспільних явищ в розвитку та конкретних історичних умовах певного часу; зіставлення історичних подій і явищ з періодами або епохами; створення часових асоціацій тощо [8, с.29].

Відома вітчизняна науковиця О.Пометун, приділяючи цій предметній компетентності особливого значення у своїх наукових працях зазначала, що навчання хронологічній компетентності повинно відбуватися поступово, з використанням різноманітних методів роботи [55, с.7].

Окрім того, на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі формуються ще такі предметні компетенції: просторова, інформаційна, мовленнєва, логічна, аксіологічна тощо, що передбачають формування умінь та навичок учнів орієнтуватися в історичному просторі, працювати з різними історичними джерелами, будувати зв'язні розповіді, пояснювати історичні процеси, тлумачити історичні явища та терміни тощо [54, с. 65].

Підбираючи навчальний матеріал до сучасного уроку, учитель повинен враховувати те, що він має допомагати учням мислити критично та системно, зважаючи на історичні передумови та причини тих чи інших подій та явищ, підсилювати хронологічну візуалізацію, сприяти синхронізованому викладу подій та при цьому дотримуватися демократичних принципів [19]. Приміром, результатом опрацювання підбраного учителем уривку з документу, вміщеного у підручнику з історії для учнів 10 класу з теми «Західноукраїнські землі на початку XX ст.», сприятиме формування спеціальних компетентностей, зокрема предметно-історичних [63, с.43]. Алгоритмічно правильно організована робота на уроці допоможе учням учитися оцінювати не тільки історичні події, а й діяльність людей в історичному процесі з позицій загальнолюдських та національних цінностей. А отже, формуватиме в учнів ще й аксіологічну компетентність, що свідчить про уміння порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти і діяльність осіб.

Важливим напрямом діяльності учителя має бути і розвиток просторової компетентності, яка передбачає такі вміння та навички, як визначення території, які заселяли ті чи інші племена, народи, куди вони мігрували, де відбувалися основні битви, де розташовані визначні культурні та релігійні пам'ятки тощо. Тому для ефективності формування просторової компетентності важливо на сучасному уроці використовувати контурні карти, роботу на яких здебільшого організовують самостійно [33, с.10]. До прикладу, складно повною мірою уявити грецькі міста-колонії, або ж той самий великий водний шлях «з варяг у греки» тощо без картографічного зображення. Нанесення на контурну карту основних позначень зазначеної тематики допоможе учням формувати візуальне уявлення про основні місця, річки тощо.

Отже, сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі, на якому під керівництвом учителя засобами освітньої діяльності відтворюються різні

аспекти історичної дійсності, сприяє формуванню ключових та предметних компетентностей, реалізації ціннісних орієнтирів учнів.

2.2. Особливості моделювання уроку з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ відповідно до модельних програм за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти.

Сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі НУШ будується у відповідності до освітніх навчальних програм для базової середньої освіти, що відображають концептуальні засади нового Державного стандарту базової середньої освіти [19]. Підкреслимо, що кожен заклад освіти укладає свою власну освітню програму відповідно до обраної модельної програми.

Відповідно до Типової освітньої програми для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти з курсу історії України розроблено та схвалено уже 16 модельних програм, які слугували основою для укладання навчальної літератури, найперше, – підручників з громадянської та історичної освітньої галузі. Зауважимо, що практично до усіх модельних програм, що об'єднані загальними групами: «Вступ до історії України та громадянської освіти 5-6 класи», «Досліджуємо історію та суспільство 5-6 клас», «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти 5-клас», «Історія України 7-9 клас», «Історія: Україна і світ. 7-9 клас (інтегрований курс)», укладені підручники. Електронні версії модельних програм та підручників розміщені на офіційному сайті Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України [46].

Для моделювання уроку важливо знати зміст означених груп модельних програм, їхні концепти та структурні матриці. Для цього варто проаналізувати окремі з них.

До прикладу, модельна навчальна програма авторського колективу під керівництвом Бакки Т.В. та ін. «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти виступає концентром формування громадянської та історичної освіти, що ґрунтується на базі досягнень початкової школи. Тематика побудована на основі поступового розширення уявлень учнів/учениць про громадянське суспільство і його історію: я в суспільстві, часі й просторі — джерела пізнання суспільства — моя громада та її історія — моя країна та її історія [39]. Зміст навчального предмету автори пропонують реалізувати навчально-пізнавальною, дослідницькою, пошуковою, творчою, проєктною, інтерактивною, дискусійною видами освітньої діяльності та моделюванням.

Удосконалення історико-хронологічного мислення, орієнтації в історичному часі, встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями, явищами й процесами, виявленні змін і тяглості в житті суспільства передбачає Модельна навчальна програма «Історія України. 7—9 класи» (авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д.).

Автори зазначають формування засад геопросторового мислення, орієнтації в соціально-історичному просторі як пріоритетні завдання, на які спрямована програма. У пояснювальній записці зазначено, що під час реалізації програми в учнів будуть сформовані ключові елементи критичного мислення. Основним видом навчальної діяльності обрано роботу з різними джерелами інформації та формулювання історично-обґрунтованих питань [40].

Особливостями модельної навчальної програми «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» (за авторством Бурлаки О.В., Власова Н.С., Желіби О.В., Майорського В.В., Піскаркової І.О., Щупака І.Я.) є її пропедевтичний та

інтегрований характер вивчення шкільного курсу історії, що передбачає органічне поєднання епізодів з всесвітньої історії та історії України. З метою мотивації до дослідження історії своєї родини та рідного краю авторський колектив пропонує під час викладання застосовувати діяльнісний та технологічний підходи в освітньому процесі [44].

Формування загальних та предметних компетентностей, зокрема, хронологічної, просторової, інформаційної тощо означена модельна програма передбачає шляхом застосування різноманітних видів освітньої діяльності, зокрема і інтерактивних технологій. Запропоновано у ході викладання курсу використовувати інтерактивні вправи, міні-дослідження та розробляти міні-дослідницькі проекти, лепбуки тощо.

До прикладу, вивчаючи одну з ключових тем навчального курсу «Українські землі на картах упродовж історії. Території розселення українців у світі», учитель може організувати роботу зі словниками та пошуковими системами, спланувати коментований перегляд та інтерпретацію візуальних джерел інформації тощо. А опанування теми «Історія світу та України на лінії часу» може супроводжуватися виконанням вправ на встановлення логічної відповідності та хронологічної послідовності, розв'язуванням задач на лічбу часу, створенням лепбуків, виставок, презентацій тощо. Відповідно до принципів академічної свободи кожен учитель, який використовуватиме вищезазначену модельну програму, як і інші модельні програми, може використовувати різноманітні прийоми, методи, технології при плануванні структури уроку. Це, своєю чергою, надає можливість створити формат активного навчання на сучасному уроці, спроектувавши чергування різноманітних ефективних форм освітньої діяльності школярів. Варіювання активних та інтерактивних технологій та методів на уроці, надає широкі можливості учителю, як модератору освітнього процесу, здійснювати ефективне їх поєднання, ураховуючи вікові особливості учнів.

Формування усіх ключових та предметних компетентностей, зокрема, хронологічної, просторової, інформаційної, логічної та аксіологічної тощо передбачає модельна навчальна програма для учнів 5-го класу Гісема О.В. та Мартинюк О.О. [43]. Авторський колектив також пропонує для ефективного опанування змісту навчального матеріалу поєднання активних та традиційних методів навчання. Приміром, вивчаючи тему «Минуле як подорож у часі. Календарний та історичний час», може бути зорганізована робота з учнями усього класу з історичною та контурною картами, які проходять у вигляді різноманітних дидактичних ігор, або ж у форматі парно-групової роботи. Саме така організація освітнього процесу на уроці сприятиме розвитку вміння школярів вибудовувати лінію часу, розміщувати події у хронологічній послідовності, визначати віддаленість від означеної події тих чи інших історичних явищ та процесів. Водночас варто акцентувати увагу і на регіональній складовій навчального матеріалу, організувавши роботу щодо нанесення на контурну карту рідного населеного пункту [43, с.18].

Зазначена освітня програма зорієнтовує учителя і на організацію індивідуальної роботи учнів, яку переважно пропонується у ході виконання домашніх завдань. Приміром, вивчаючи тему «Демократія: принципи та механізми», школярі можуть підготувати індивідуальні повідомлення (мініпроект) про дотримання принципів демократії у повсякденному житті родини. А опісля вивчення теми «Роль людини в історії», учні можуть написати листа до свого однолітка з іншої країни, у якому розповідатимуть про те, що вони вивчають на уроках з історії України [43, с.17; с. 21].

На формування ключових компетентностей і наскрізних вмінь учнів крізь призму осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними спрямований зміст навчального матеріалу модельної програми з інтегрованого курсу для 5-6 класів НУШ за авторством Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.[42].

Пропонована програма надає можливості поєднувати різні форми освітньої діяльності учнів на уроці, перетворюючи його на своєрідну дослідницьку лабораторію, де кожний учень стає дослідником, спікером, оратором, справжнім здобувачем історичної освіти. Серед творчих завдань – створення нових навчальних продуктів, в яких поєднані набуті знання, вміння та особистісні погляди на історичне минуле й сьогодення: віртуальні екскурсії; усні/письмові твори-роздуми, малюнки, макети; рольові й імітаційні ігри тощо. Також програмою передбачено індивідуальні/групові проекти: планування власної діяльності на певний проміжок часу, планування співпраці з іншими у проекті, дослідницька діяльність, співпраця з реалізації проекту та досягнення результатів, презентація результатів проекту.

Таким чином, схвалені модельні програми з громадянської та історичної освітньої галузі у змісті та видах навчальної діяльності пропонують варіанти урізноманітнення організації діяльності учнів, не обмежуючи академічну свободу і творчість учителя. Очікувані результати навчання в усіх розглянутих модельних програмах зорієнтовані на формування визначених освітніми стандартами компетентностей і викладені через уміння та ставлення, які відповідають діяльнісному, знаннєвому та ціннісному компонентам ключових компетентностей громадянської та історичної освітньої галузі.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ УРОК З ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ: ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИ УСПІШНОГО НАВЧАННЯ

3.1. Інтерактивні форми та методи навчання на уроках громадянської та історичної освітньої галузі

Технологія інтерактивного навчання, розроблена українською науковицею О.Пометун, слугує мотивацією навчальної діяльності учнів на усіх макро- і мікроструктурних етапах різних типів уроку. Ефективною сутністю інтерактивних методів навчання є те, що вони виступають важливим елементом взаємодії і співробітництва всіх, хто навчається, включаючи педагога.

Безперечно, ці методи найбільше відповідають індивідуально-орієнтованому підходу в навчанні. Адже вони обумовлюють навчання (колективне, кооперативне навчання, навчання у співробітництві), до того ж і учень, і педагог є суб'єктами освітнього процесу. Учитель на уроці виступає модератором процесу, лідером групи учнів, фасилітатором, ментором. Тому застосовуючи на сучасному уроці інтерактивні технології навчання, засновані на прямій взаємодії учнів зі своїм досвідом, учитель привносить нове знання, нові уміння у свій досвід та освітній процес зокрема.

Інтерактивні методи, як правило, припускають моделювання реальних життєвих ситуацій, спільне рішення проблем, рольові ігри. Тим самим інтерактивні методи, прийоми, технології сприяють формуванню навичок і умінь, виробленню цінностей, створюють атмосферу співробітництва, взаємодії, дозволяють стати педагогові дійсним лідером, а не ментором-адміністратором.

Особливої уваги для використання на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі заслуговують групи кооперативного та колективно-групового інтерактивного навчання учнів, яке передбачає співробітництво учнів у групах. Розглянемо окремі приклади з цих інтерактивних методів, прийомів, технологій, які можна застосовувати на різних типах уроків.

Дієвий алгоритм роботи у малих групах «метод «акваріум» передбачає об'єднання учнів у дві-чотири групи для роботи над завданням. Приміром, після вивчення у 10 класі теми «Західноукраїнські землі на початку ХХ ст.», утворені групи учнів можуть розмірковувати над проблемним питанням: «Чи можна ствердно говорити, що західноукраїнські землі на початку ХХ ст. продовжували залишатися сировинним придатком у загальноімперській економіці інших держав?»

Одній з груп, яка розміщується у центрі класу, учитель пропонує у форматі міні-дискусії розпочати обговорення запропонованої проблематики, використовуючи при цьому витяг з джерела (підручник з історії України). Далі по чергово до обговорення долучаються інші групи учнів, які аргументують дискусійні моменти питання, додають необхідні, на їхній погляд, історичні факти, твердження тощо[25, с.7].

«Відкритий мікрофон» – інший інтерактивний метод колективно-групового навчання, що передбачає висловлення кожним учнем власної думки. Своєрідним «уявним» мікрофоном може слугувати на уроці будь-який предмет (ручка, олівець тощо), який підсилить імітацію. По чергово передаючи його одне одному, кожен учень висловлює власні думки щодо поставленого проблемного питання. Приміром, на початку вивчення теми «Участь запорозького та реєстрового козацтва у війнах Речі Посполитої» у 8 класі учитель можна застосувати даний інтерактивний метод, поставивши наступне запитання до класу: «Як ви вважаєте, чому реєстрове козацтво брало участь у війнах Речі Посполитої?» [25, с.8].

«Мозковий штурм» або «мозкова атака» – інтерактивний метод колективно-групового навчання, за якого пропонується обміркувати учням відповідь на занотоване на дошці (слайді) проблемне запитання. Лаконічні висловлені думки-

відповіді учнів також нотуються для того, щоб на завершення «мозкового штурму/атаки» їх обговорити [25, с.8-9].

На проведення іншої інтерактивної технології колективно-групового навчання – «кола ідей», учителем виноситься обговорення питань, на які не можна одразу дати однозначної відповіді. Тому учні пропонують свої ідеї щодо вирішення питань, процесів тощо, висловлюючи при цьому власні судження. Опісля висловлених ідей, за модерування учителя обговорюється проблема у цілому та підбиваються загальні підсумки полемічного діалогу.

Урізноманітнить обговорення будь-якого проблемного питання з діаметрально протилежних позицій інша інтерактивна технологія – «карусель», а замінить лекційний виклад об'ємного матеріалу – «ажурна пилка». Зазначимо, що основним лейтмотивом цих технологій є принцип «вчимося — навчаючи».

Інтерактивний метод дебатів передбачає освітню діяльність двох окремих груп класу, учасникам яких пропонується зайняти відповідну позицію: «за» або «проти» в обговоренні ключового питання, тези, явища тощо. Матеріалом для обговорення також можуть стати витяги з історичних джерел, розміщених у підручнику, а також у нагоді стануть дидактичні посібники з проблемними питаннями та задачами з історії за авторством С.О.Терно [74;75;76].

Учителю потрібно поступово відходити від викладу готового матеріалу, а більше стимулювати самостійну пошукову діяльність учнів. Допомогою у цьому будуть ігрові методи, пазли, ребуси, творчі завдання. Інтерактивний прийом «лайфхак» – сленговий термін, що означає маленьку хитрість або корисну пораду, яка допомагає вирішувати проблеми, тим самим заощаджуючи час застосовується для розуміння та запам'ятання дат історичних подій, особливо вивчення дат, актуальних при підготовці до уроків узагальнення, ЗНО та ДПА [1, с.3-4] .

У 5-8 класах продуктивними є рольові ігри, які допомагають «відчувати» дух конкретної історичної епохи, підсилюють візуальне сприйняття тієї чи іншої історичної події, явища тощо. Основою для організації таких предметних ігор можуть слугувати складання розповідей від першої особи про ту історичну епоху, в якій вона жила, або ж уявні діалоги, які могли б відбутися між історичними особами, які жили у ті історичні часи. Приміром, у 8 класі можна провести уявні діалоги між Іваном Мазепою та Іваном Самойловичем, Богданом Хмельницьким та Даніелем Чаплинським, Петром Конашевичем-Сагайдачним та Сигизмундом III та ін. [5, с.17].

У навчанні учнів виробляти і формулювати аргументи, висловлювати думки у ході обговорення дискусійних питань у 8-11 класах на уроках історії допоможе застосування «методу прес». Алгоритм цього методу мотивує школярів до обґрунтування власного твердження, наведення прикладу на підтвердження висловленого та формулювання власного висновку [25, с.26].

Для обговорення важливо обирати також цікаві повідомлення, які б мотивували учнів. До прикладу, вивчаючи становище західноукраїнських земель на початку ХХ ст., учитель може запропонувати наступний текст для застосування методу-прес: «Відомо, що кріпацтво в Австрії було скасовано у 1848 р., а в Росії - у 1861 р. Проте стан сільського господарства українських етнічних земель, які перебували у складі Російської імперії, був вищим, ніж на Західній Україні. Поміркуйте й висловіть судження з приводу цього явища?» [29, с.18].

На думку науковців, «метод-прес» варто застосовувати часто на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі, оскільки саме цей метод супроводжується аргументацією та обґрунтуванням історичних фактів та подій, а також базується на набутих знаннях учнів. Тому, ставлячи запитання, учитель

спонукає учнів до критичного мислення та пропонує навести обов'язкові тези, твердження, як доведення правдивості та правильності висловленого.

Інший метод «займи або зміни позицію» супроводжується обговоренням дискусійних питань. Принагідно зазначимо, що цей метод можна використовувати навіть при обговоренні двох протилежних думок, що не мають однієї правильної відповіді. Учням пропонується зайняти позицію або противників, або прихильників висловленого твердження, ознайомитися з альтернативними поглядами. Водночас це допомагає учням навчатися висловлювати власну думку, критично оцінювати ситуацію [25, с.30].

Цікавим видом інтерактивної дискусії є «круглий стіл», учасниками якої можуть бути учні 9-11 класів. Розмістившись обличчям один до одного, під керівництвом учителя вони ведуть бесіду на вказану тему.

Важливо зауважити, що такий вид дискусії може проводитися не тільки за поставленим проблемним питанням. Для початку дискусії можна використати певний фрагмент тексту. Приміром, вивчаючи тему «Перша світова війна» з учнями 10 класу на початок «круглого столу» можна зачитати наступний фрагмент: «Війна принесла у тогочасне життя кожної людини біль, розруху, невідомість. Хто б це не був: солдат, селянин, власник пекарні чи маленький хлопчик біля дороги. Війна зачепила всіх! Як Солдати, які гинули або були поранені на війні, їхні сім'ї, а також прості мешканці, які були змушені змінити свій усталений спосіб життя і виживати в нових умовах, всіх змінив початок війни».

Одразу тоді ж можна і поставити проблемне питання: Чи ви упізнали за описом про яку війну йдеться? Чи можна провести паралель з сучасною російсько-українською війною?

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що різноманітний спектр інтерактивних форм та методів навчання на уроках громадянської та історичної освітньої галузі допомагає учням у цікавій активній навчальній формі здобувати нові знання, набувати життєво необхідних умінь та навичок, сприяє формуванню ключових та предметних компетентностей, а також розвитку наскрізних умінь, визначених у Державному стандарті.

3.2. Нетрадиційні сучасні уроки з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ

В умовах модернізації змісту освіти традиційна структура комбінованого уроку дещо втрачає актуальність, оскільки стримує активізацію освітнього процесу. Прогресивні новітні технології в освітньому процесі, які не мають традиційної структури, набувають дедалі більшого практичного застосування.

У ході нетрадиційного уроку – навчального заняття за авторським сценарієм, учитель має змогу поєднувати традиційні прийоми та методи освітньої діяльності з інноваційними технологіями. Особливістю нетрадиційних, або їх ще називають нестандартними уроками, є таке структурування змісту і форми, які б викликали інтерес в учнів, мотивували до навчання.

Повністю погоджуємося з думкою переважної більшості науковців і учителів-практиків, що захоплюватися проведенням сучасного уроку виключно у форматі нетрадиційного заняття також не варто. Безперечно, підготовка до такого уроку вимагає значної витрати часу, та і прийоми й методи нетрадиційних уроків, які мають здебільшого ігрове спрямування, не завжди можна провести з усіх тем [5, с. 13;25, с.24]. Важливо, щоб плануючи проведення нестандартних уроків учитель урахував освітні можливості учнів, а також їхній набутий багаж знань та сформованих умінь і навичок.

Проаналізуємо окремі види нестандартних уроків відповідно до класифікації Н.П.Волкової.

До групи уроків змістовної спрямованості відносять уроки-семінари, уроки-лекції, уроки-конференції, які сприяють ефективній організації самоосвітньої діяльності учнів 9-11 класів з різноманітними джерелами інформації, що містять[25, с.26]. у своїй основі диференційований підхід у навчанні старшокласників [71, с. 134].

Зокрема, уроки-семінари – навчальні заняття, у ході яких відбувається обговорення самостійно підготовлених учнями рефератів, доповідей, інформаційних повідомлень з урахуванням запропонованого рекомендованого списку літератури та Інтернет-джерел. У вигляді семінарських занять з історії України у 9-11 класах, наприклад, можна провести уроки з таких тем: «Культура України у другій половині ХХ ст.», «Повоєнна відбудова України», «Україна у роки Другої світової війни» тощо.

Варто зауважити, що уроки-семінари доцільно проводити після вивчення окремих розділів, або ж об'ємних тем. За таких умов семінар носитиме характер узагальнюючого навчального заняття. Водночас можна практикувати семінарські заняття і для детального ознайомлення з об'ємною навчальною темою. При цьому необхідно запропонувати план семінарського заняття та перелік рекомендованої літератури та інтернет-джерел, а також провести відповідну підготовчу роботу з учнями, яким запропоновано випереджаючі індивідуальні завдання.

Для учнів 9-11 класів можуть практикуватися уроки-лекції під час вивчення нового матеріалу. Тому учителю варто запропонувати план уроку-лекції, підготувати глосарій ключових слів, персоналій, основні дати та поняття. У контексті НУШ важливо передбачити алгоритм роботи над проблемним питанням, яке доцільно запропонувати на початку лекції, тим самим мотивувати учнів до

окреслення самостійних коротких висновків після кожного розглянутого питання. До прикладу, на початку уроку-лекції в 11 класі з історії України з теми «Західноукраїнські землі у 1918-1919 рр.» можна запропонувати наступне проблемне питання: «Чи стало проявом волі місцевого українства до незалежності й прагнення жити в єдиній соборній Україні виникнення й існування ЗУНР ?» [71, с. 121].

Подобається учням, та найголовніше, має ефективний результат група уроків, які базуються на інтегрованій основі: уроки-панорами, уроки-історичні вернісажі. Такий інноваційний формат зазначених узагальнюючих занять сприяє активізації освітньої діяльності учнів, навчає працювати з різними джерелами інформації учнів з різним рівнем освітньої підготовки.

Уроки КВК, уроки-аукціони, уроки-турніри, уроки-вікторини, уроки-конкурси можна проводити у 5-11 класах як після вивчення окремих тем, так і після опанування великих розділів, циклу занять з окремої теми тощо. Викликають захоплення історичні брейн-ринги, які зазвичай практикують як узагальнюючі уроки з вивчених тем чи розділів, де школярі демонструють набуті вміння швидко знаходити правильну відповідь, давати узагальнюючі висновки на поставлені в інноваційному форматі питання тощо [25, с. 30-32].

Підсумкові уроки з вивчених тем можна провести у формі історичного ток-шоу або уроку-аукціону, для яких готується перелік запитань з підсумкової теми, які будуть «продаватися» на «аукціоні», і на які всі учні мають знайти відповіді.

Для опрацювання найскладніших розділів навчальної програми практикують уроки суспільного огляду знань: уроки-творчі звіти, уроки-заліки, уроки-експромт-екзамени, уроки-консультації, уроки-консиліуми. Зазначені типи нестандартних уроків передбачені для опрацювання найскладніших розділів навчальної програми.

Група уроків комунікаційної спрямованості: уроки-усні журнали, уроки-діалоги, уроки-роздуми, уроки-диспути, уроки прес-конференції, уроки-репортажі передбачають використання різноманітних мовних засобів, самостійне опрацювання навчального та додаткового матеріалу, підготовку рефератів, доповідей, обговорення [25, с. 30-32].

У межах діючих програм НУШ і відповідно до визначеного навчальним планом часу можна проводити театралізовані уроки: уроки-спектаклі, уроки-концерти тощо.

Таким чином, нетрадиційні сучасні уроки з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ стають мотиваційним майданчиком для учнів, фокусують освітні завдання на інтеграцію, цілісне вивчення школярами такої важливої і цікавої освітньої галузі Державного стандарту.

ВИСНОВКИ

Серед дев'яти освітніх галузей нового Державного стандарту базової середньої освіти громадянській та історичній освітній галузі відводиться важлива роль, адже вона не тільки сприяє усебічному розвитку особистості учня, а і допомагає осмислити та проаналізувати усі суспільні процеси, зрозуміти їхню сутність.

Детальний аналіз теоретичних засад дослідження, його категоріального апарату («громадянська та історична освітня галузь», «модельна програма», «сучасний урок») підвів до висновку, що нормативно-правове обґрунтування та забезпечення означених дефініцій проходить певний еволюційний розвиток у контексті модернізації змісту освіти та реалізації Концепції НУШ.

Методологічні аспекти означених дефініцій свідчать, що громадянська та історична освітня галузь – це освітня галузь, на предметах якої учні вчать критично мислити, набувають відповідних життєвих компетенцій та ключових і предметно-історичних компетентностей, потенціал якої на сучасному уроці підтримується укладеними відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти модельними програмами.

Методологічну основу навчання на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі складають особистісно зорієнтований, компетентнісний, діяльнісний та інтегрований підходи, які супроводжуються активним комунікативним процесом між учнем та учителем та мотивацією до критичного мислення.

Крізь призму удосконалення новітніх підходів до освітнього процесу та відповідних окреслених пріоритетних завдань з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ, оновленого підходу потребує основна форма організації освітнього процесу – сучасний урок громадянської та історичної освітньої галузі у 5-7-их класах та урок з історії у 8-11-их класах. Доведено, що на сучасному уроці громадянської та історичної освітньої галузі відповідно до обраних модельних програм формуються основи для історико-хронологічного, геопросторового, критичного та системного мислення здобувачів освіти. Здійснення методологічної перебудови освітнього процесу на сучасному уроці на засадах компетентнісного, діяльнісного та інтегрованого підходів сприятиме статусній зміні учня з пасивного суб'єкта освітнього процесу на активного учасника навчання.

Особистісно зорієнтована спрямованість сучасного освітнього процесу потребує використання ефективних інноваційних технологій, а також проведення нетрадиційних уроків з освітньої галузі, що забезпечить формування ключових та предметних компетентностей школярів. Такі нові форми освітньої діяльності на уроках громадянської та історичної освітньої галузі НУШ додадуть інноваційних змін у діяльність і вчителя, і учнів, перетворюючи їх на моделюючу, оціночно-дискусійну, рефлексивну діяльність, де переважають проблемно-пошуковий метод, методи стимулювання інтересу та мотивації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Моделюючи сучасний урок з громадянської та історичної освітньої галузі НУШ відповідно до схвалених модельних програм за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти варто здійснювати акцент на формуванні й розвитку ключових компетентностей і наскрізних/предметних умінь освітньої галузі (на рівні визначень і алгоритмів пізнавальної діяльності). Продумуючи кожен структурний етап сучасного уроку необхідно зважити на пропоновані модельними програмами види навчально-пізнавальної діяльності:

застосування методів і технологій активного навчання історії як-от мозковий штурм, метод-прес, «ажурна пилка», рольова гра, моделювання, проєктна технологія, взаємонавчання, робота в малих групах, які мають поєднуватися із роботою з підручником, візуальними та іншими джерелами.

Список використаних джерел

1. Бабич М. М. Лайфхаки на уроках історії. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019.С.3-4.
2. Баханов К. Професійний довідник вчителя історії. Харків: Вид. група «Основа», 2011, 239 с.
3. Баханов К. О. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі: колективна монографія /К. Баханов, С. Баханова, О. Барнінець, Н. Венцева, О. Гуренко, Д. Десятов, Г. Кашкар'юв, В. Мирошниченко, О. Мокрогуз. В. Нищета, А. Федчиняк; за заг. ред. д. пед. н., проф. К. Баханова. Донецьк: ЛАНДОНХХІ, 2012. 520 с.
4. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Київ:К.І.С., 2004. С.47-53.
5. Богачик Т.С. Традиції та інновації у викладанні суспільних дисциплін. Чернівці:Технодрук, 2002. 32 с.
6. Булда А. А. Методика реалізації ціннісно-діяльнісного підходу у процесі викладання суспільствознавчих дисциплін: навч.-метод. посіб. для вчителів та студентів / А. А. Булда, О. А. Гончарова. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 238 с.
7. Булда А. А. Розвиток творчих здібностей старшокласників у процесі вивчення суспільствознавчих дисциплін: навч.-метод. посіб./ А. А. Булда, М. М. Роговенко. К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006.236 с.

8. Василюк В.О. Формування хронологічної компетентності на уроках історії. *Історія та правознавство*, 2020, №7-9 (575-577). С. 29-32.
9. Власов В.С., Данилевська О.М. Вступ до історії України: Підручник для 5 класу загальноосвіт.навч.закладів. Київ:Генеза, 2005, 200 с.
10. Вступ до історії України та громадянської освіти. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка ТІ В., Желіба О. В., МелешенкоТ.В.,АшортіаЄ.Д.). URL:<https://pidruchnyk.com.ua/1666-vstup-do-istorii-5-klas-bakka.html>
11. Вступ до історії України та громадянської освіти. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О., Посунько А. Л.). <https://www.google.com/search?q=>
12. Гісем О.В. Історія України (профільний рівень):підруч. для 11 кл. закл.загал. серед. освіти.Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.
13. Гупан Н.М. Історія України: 10 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень/ Н.М.Гупан, О.І.Пометун, Г.О.Фрейман. Київ: Видавничий дім «Світ знань», 2011. 288 с.
14. Гончарова О.С. Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії. *Історія та правознавство*, 2020, №7-9 (575-577). С. 25-28.
15. Горпинко О. С. Візуалізація інформації на уроках історії як метод розвитку історичного мислення учнів. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019.С.25-28.
16. Данилюк К.Г., Сікалюк Т. М. Інтегрований та бінарний уроки: спільне та відмінне. *Історія та правознавство*, 2020, №25-27 (593-595). С. 3-5.
17. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.10.2023).

18. Державний стандарт базової середньої освіти, 2020 рік. Типова освітня програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita> (дата звернення: 19.10.2023).
19. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti> (дата звернення: 21.10.2023).
20. Дмитренко К. А. Звичайні форми роботи — новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб./ К. А. Дмитренко, М. В. Коновалова, О. П. Семиволос, С. В. Бекетова. Харків: ВГ «Основа», 2018. 119 с.
21. Дмитрієва О. Є. Використання елементів технології критичного мислення на уроках історії (теоретичний та практичний аспекти). *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019. С.29-33.
22. Желіба О. В. Урок історії: спроба відповіді на виклики сьогодення. *Історія в рідній школі*. 2015, № 4, С. 15-18.
23. Зімбалецька Ю.П. Моделі компетентісно-орієнтованих уроків узагальнення знань. Вступ до історії України. 5 клас. *Історія та правознавство*, 2019, №25-27 (557-559). С. 4-9.
24. Зімбалецька Ю.П. Сучасний урок у контексті компетентісного підходу. *Історія та правознавство*, 2019, №22-24 (554-556). С. 20-26.
25. Інноваційний формат сучасного уроку історії (*Методичні рекомендації*)/Укладачі: д.і.н., Добржанський О.В., к.і.н., Богачик Т.С. Чернівці: Технодрук, 2021. 32 с.

26. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / За заг. ред. О. В. Овчарук. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.
27. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 16.09.2023).
28. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinskashkola> (дата звернення: 21.09.2023).
29. Кульчицький С.В., Лебедева Ю.Г. Історія України: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних заклад. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2010. 304 с.
30. Курилів В. Методика викладання історії: Навч. посібник. Львів, Торонто: Світ, 2003, 248 с.
31. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії: Посібник учителя Харків : Основа, 2006, 94 с.
32. Левітас Ф. Сучасний урок: основні вимоги до організації навчального процесу. *Історія в школі*, 2006, №12, С. 26-32.
33. Лутченко Н.В. Формування просторової компетентності на уроках історії та географії. *Історія та правознавство*, 2019, №7-9 (539-541). С. 10-15.
34. Маринченко Г.М. Візуалізація термінів та понять на уроках історії за допомогою сучасних мобільних додатків та Інтернет сервісів. URL: <https://www.academia.edu/42610578/>
35. Малахова С. Розвиток соціальної та громадянської компетентностей старшокласників засобами телекомунікаційних проєктів. *Рідна школа*, 2013, № 12. С.61-65.
36. Мисан В. О. Писемні джерела на уроках історії: 5-11 класи: навчально-методичний посібник. Київ : Шкільний світ, 2009. 104 с.

37. Мисан В. О. Сучасний урок історії: навчально-методичний посібник. Київ : Шкільний світ, 2010.120 с.
38. Мисан В. Сучасний урок історії: традиція і новаторство. Навчально-методичний посібник. Рівне: МЕРУ ім. С. Дем'янчука, 2008, 118 с.
39. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (автори: Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелещенко Т.В., Щупак І.Я.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy> (дата звернення: 16.09.2023).
40. Модельна навчальна програма «Історія України. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О. В., Бойко В. І., Василенко Я. Л., Даниленко В. М., Мартинюк О. О., Охредько О. Е., Сирцова О. М., Тарасюк Т. Д.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas> (дата звернення: 16.10.2023).
41. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О.І., Ремех Т.О., Малієнко Ю.Б., Мороз П.В.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya//Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 27.08.2023).
42. Модельна навчальна програма «Історія України. 7—9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Пометун О. І., Ремех Т. О., Гупан Н. М., Малієнко Ю.Б., Серова Г. В.) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/08.09.2023/Istoriya.Ukrayiny.7-9.kl.Pometun.ta.in-08.09.2023.pdf> (дата звернення: 13.09.2023).
43. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (Гісем О.В., Мартинюк О.О.). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/>

[Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv5.kl.Hisem.Martyniuk.10.08.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Vstup.do.ist.Ukr.ta.hrom.osv5.kl.Hisem.Martyniuk.10.08.pdf) (дата звернення: 017.09.2023).

44. Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (автори Бурлака О.В., Власова Н.С., Желіба О.В., Майорський В.В., Піскарьова І.О., Щупак І.Я.). URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-kl.Burlaka.ta.in.14.07.pdf>(дата звернення: 12.09.2023).
45. Модельна навчальна програма «Історія: Україна і світ. 7–9 класи (інтегрований курс)» (варіант 2) для закладів загальної середньої освіти (автори: Власова Н.С., Желіба О.В., Кронгауз В.О., Секиринський Д.О., Щупак І. Я.).URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Hromad.ta.istor.osv.hal.2023/Istoriya-Ukr.i.svit.7-9-intehr.kurs-variant.2-Vlasova.ta.in.13.09.2023.pdf> (дата звернення: 26.11.2023).
46. Модельні навчальні програми для 5-9 класів Нової української школи (запроваджуються поетапно з 2022 року). URL:<https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoji-shkoli-zaprova> (дата звернення: 15.09.2023).
47. Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: колект. монографія/ О.Удод та інш. за заг.ред. В.Смоля.Київ: Генеза, 2019. 288 с.
48. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 09.08.2023)

49. Огляд і розбір Держстандарту громадянської та історичної освітньої галузі. НУШ. URL: <https://naurok.com.ua/post/oglyad-i-rozbir-derzhstandartu-gromadyansko-ta-istorichno-osvitno-galuzi> (дата звернення: 15.10.2023)
50. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки. Наказ МОНУ від 02.12.2022 № 1090 «Про утворення та затвердження складу робочої групи з розроблення концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. URL: http://Nakaz_MON_02.12.2022_1090.pdf (дата звернення: 17.09.2023).
51. Педагогічна майстерність: Підручник/ І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос. Київ:СПД Богданова А.М., 2008. 376 с.
52. Пометун О.І., Гупан Н.М., Власов В.С., Компетентісно орієнтована методика навчання історії в основній школі: методичний посібник. Київ, 2018, 208с.
53. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
54. Пометун О., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с.
55. Пометун О. Формування предметної компетентності учнів в процесі навчання історії в основній школі. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання*, 2014, № 4. С.6-9.
56. Постанова Кабінету Міністрів України № 1392 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 07 серпня 2013 року № 538). Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.09.2023).

57. Посохова Н.М. Критичне мислення у світлі вимог Концепції «Нової української школи». *Історія та правознавство*, 2019, №10-12 (542-544). С. 11-14.
58. Приходько А. Урок та інші форми навчання у сучасній методиці викладання історії. *Історія в школі*, 2006, №2. С. 32-36; №3. С. 34-36.
59. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.08.2023).
60. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 16.08.2023).
61. Радченко І.А., Молчанова О.Ю. Вплив пошуково-дослідницької роботи на розвиток творчого потенціалу учнів. *Історія та правознавство*, 2019, №10-12. С. 3-6.
62. Ребенюк Л.А. Мотивація навчальної діяльності учнів. *Історія та правознавство*, 2019, №19-21. С. 2-21.
63. Реєнт О. П., Малій О. Історія України: підручник для 10 кл. загальноосвітніх навчальних заклад. Рівень стандарту, академічний рівень. Київ: Генеза, 2010. 240 с.
64. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999, № 3. С. 16 -20.
65. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text (дата звернення: 23.08.2023).
66. Рябовол Л.Т. Курси правознавства та громадянської освіти: роль і значення для розвитку компетентностей Нової української школи. *Історія та правознавство*, 2019, №25-27 (557-559). С. 4-9.

67. Сахновський О. Новітні технології викладання історії в школі. Конспект лекції. Частина I. Чернівці, 2012. 48 с.
68. Сирцова О. Громадянська та історична галузь. URL: [file:///C:/Users/nush_3/Downloads/714-159-169%20\(5\).pdf](file:///C:/Users/nush_3/Downloads/714-159-169%20(5).pdf) (дата звернення: 27.10.2023).
69. Сухий О. Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sukhyi_Oleksii/Suchasna_istorychna_nauka_v_Ukraini_vizii_ta_napriamy.pdf (дата звернення: 17.10.2023).
70. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві// Вибр. твори.В 5 т., Т.2. 425 с.
71. Татаринів М. Сучасні стратегічні освітні виклики у роботі вчителів історії. *Історія та правознавство, №25-27, вересень 2020 р. С.6-10.*
72. Терно С.О. Критичне мислення – сучасний вимір суспільствознавчої освіти. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 268 с.
73. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: [посібник для вчителя]. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.
74. Терно С. О. Проблемні задачі з історії для учнів 6-7 класів загальноосвітньої школи: Дидактичний посібник для учнів 6-7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Терно С. О., Коган З. Б., Полтавська І. В. Запоріжжя: Просвіта, 2009. 24 с.
75. Терно С. О. Проблемні задачі з історії для учнів 8-9 класів загальноосвітньої школи: Дидактичний посібник для учнів 8-9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Терно С. О., Хінева А. Д. Запоріжжя: Просвіта, 2009.32 с.
76. Терно С.О. Проблемні задачі з історії для старшокласників: Дидактичний посібник для учнів 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закл. Вид. 2-е, доопр. та допов. Запоріжжя: Просвіта, 2008. 32 с.
77. Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти. Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти (авт. Щупак І. Я., Власова Н. С, Секиринський Д. О., Кронгауз В. О., Павловська-

Кравчук В. А.). URL: https://pidruchnyk.com.ua/1671-5_ukraina_i_svit_schupak.html

(дата звернення: 27.06.2023).

78. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів /укл. Н.Сепанова. Черкаси, 2014. 44 с.
79. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект. Посібник для вчителів і студентів, Київ., 2006. 220 с.
80. Щупак І.Я., Піскарьова І.О., Бурлака О.В. Всесвітня історія. Історія України: підручник для 6 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ Оріон, 2019. 224 с.
81. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник . Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
82. Чаркіна Т. І. Сучасні методи та форми організації освітнього процесу на уроках історії та правознавства, спрямовані на формування ключових компетентностей. *Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін»* / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2019. С.70-76.